

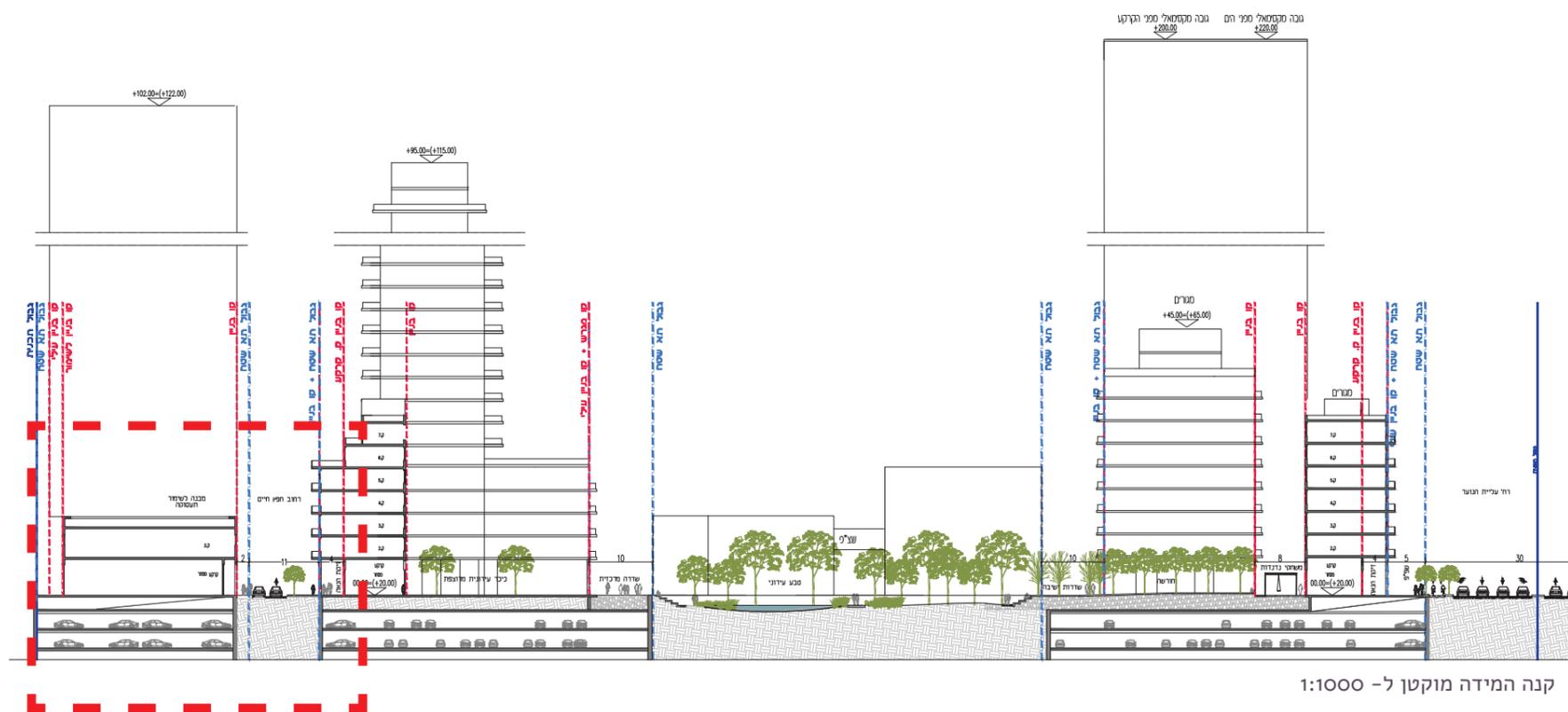
1.5 נתונים סטטוטוריים

תבנית תע"ש השלום - תחום 4491
תבנית מס' 0444778-0507

הגדלת קטע מחתך א-א מתוך נספח הבינוי : ניתן לראות בהגדלה, כי המבנה לשימור, הנחתך כאן באגפו הצפוני, מיועד לשימוש מסחרי בקומת הקרקע, ולתעסוקה בקומה מעל. יש להניח כי שימושים אילו מיועדים גם לאגף הדרומי.

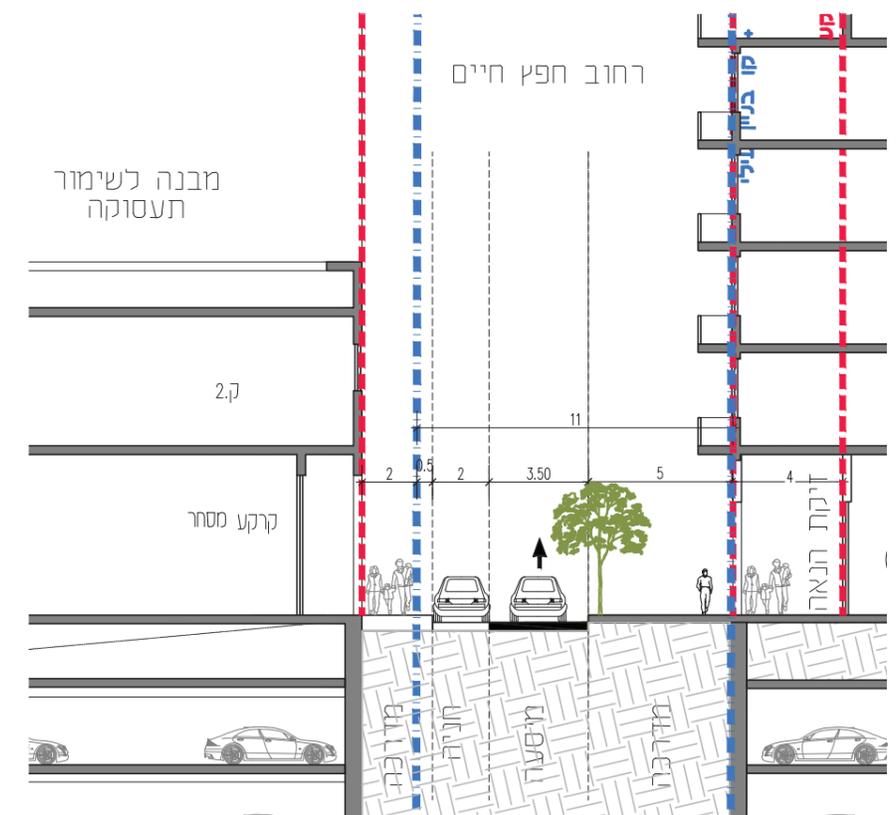
מידע נוסף, על פי חתך זה, נוגע לדופן המזרחית של המבנה. על פי מסמכי התכנית, מתוכנן רחוב חדש לאורך חזיתו המזרחית של המבנה לשימור.

הרחוב, הנקרא כאן "רחוב חפץ חיים", יהיה רחוב מסחרי שימש גם ככניסה חד סטירית וחד מסלולית לכלל המתחם. לצד המבנה לשימור, מסומנות חניות.

חתך א-א מתוך נספח הבינוי, תאריך 11.11.2018

בקצה השמאלי של החתך, החוצה את כל המתחם ממערב למזרח, במבט צפונה, משורטט האגף הצפוני של המבנה לשימור על 2 קומותיו ומתחתיו חניון תת קרקעי. ברקע מצפון, מסומן מגדל.

הגדלת חתך א-א, ק.ג.מ. 1:250

UP אורי פדן אדריכלים ARCHITECTS

ARCHITECTURE | LOVE | CONSERVATION
www.uparchitects.design

שפע טל 12 תל אביב | מיקוד 6701329 | טל: 03.5229757 | פקס: 03.5243697

עמוד

9

עריכה

אדר' אורי פדן
אדר' ליאורה דרייפוס,
בשיתוף אדר' עדי סלע וינר

פרק

1.0 | פתיחה ונתונים כלליים

מבנה תעש

תל אביב

אוקטובר 2021

2.0 תיעוד היסטורי

2.1 | התפתחות המרחב האורבני סביב המבנה

מתחם תעש "מגן" ממוקם ממזרח לנחל איילון בתחום השיפוט של תל אביב, נושק לשכונת נחלת יצחק מדרום, בקצה המזרחי של העיר, בואכה גבעתיים.

במהלך שנות המנדט הבריטי התפתחה תל אביב בעיקר צפונה ומעט מזרחה, בתחום גבולותיה טבעיים: נחל הירקון מצפון ונחל מוסררה, הוא נחל איילון, ממזרח. סביבת נחל מוסררה סבלה בחודשי החורף מהצפות ואדמה בוצית, מה שהקשה על פיתוחה והוזיל את ערך קרקעותיה. אדמות אלה היו חלקות חקלאיות בבעלות המושבה הטמפלרית שרונה, בהם גידלו גפנים והחל משנות ה-20 גם בננות, פרי חדש שייבאו לארץ, היישר ממושבותיהם באפריקה.

בשנת 1923 רכשה קבוצת יהודים מליטא בעזרת חברת גאולה שטח, שהיה בבעלות ערבית, להקמת שכונת נחלת יצחק, כהתיישבות נקודתית על הגדה המזרחית של נחל מוסררה. בשכונה שקמה, ללא שיוך מוניציפלי, הוקמו מפעלים שסיפקו תוצרת מגוונת לתל אביב. חיבורה של נחלת יצחק לעיר היווה צורך חיוני שהתאפשר הודות לכביש וגשר (1), שיזמו והקימו שני תושבי השכונה, בתוואי רחוב מוזס של היום. הכביש והגשר המחבר לעיר הביאו איתם תנופה אדירה לפיתוחה של נחלת יצחק.

חיבור נוסף לעברו המזרחי של נחל מוסררה, היה שביל חקלאי דרומי יותר ששימש את חקלאי שרונה ועבר בגבולה הצפוני של שכונת מונטיפיורי (2), שכונה יהודית שהוקמה בשנת 1925, השביל חצה אמנם את אפיק ואדי מוסררה אך היה בלתי עביר בעונת החורף. ממשלת המנדט תכננה לבנות גשר במקומו, שלא נבנה בסופו של דבר. זאת מאחר והקמת גשר נחלת יצחק הפכה אותו למיותר, לדאבונם של חקלאי שרונה.

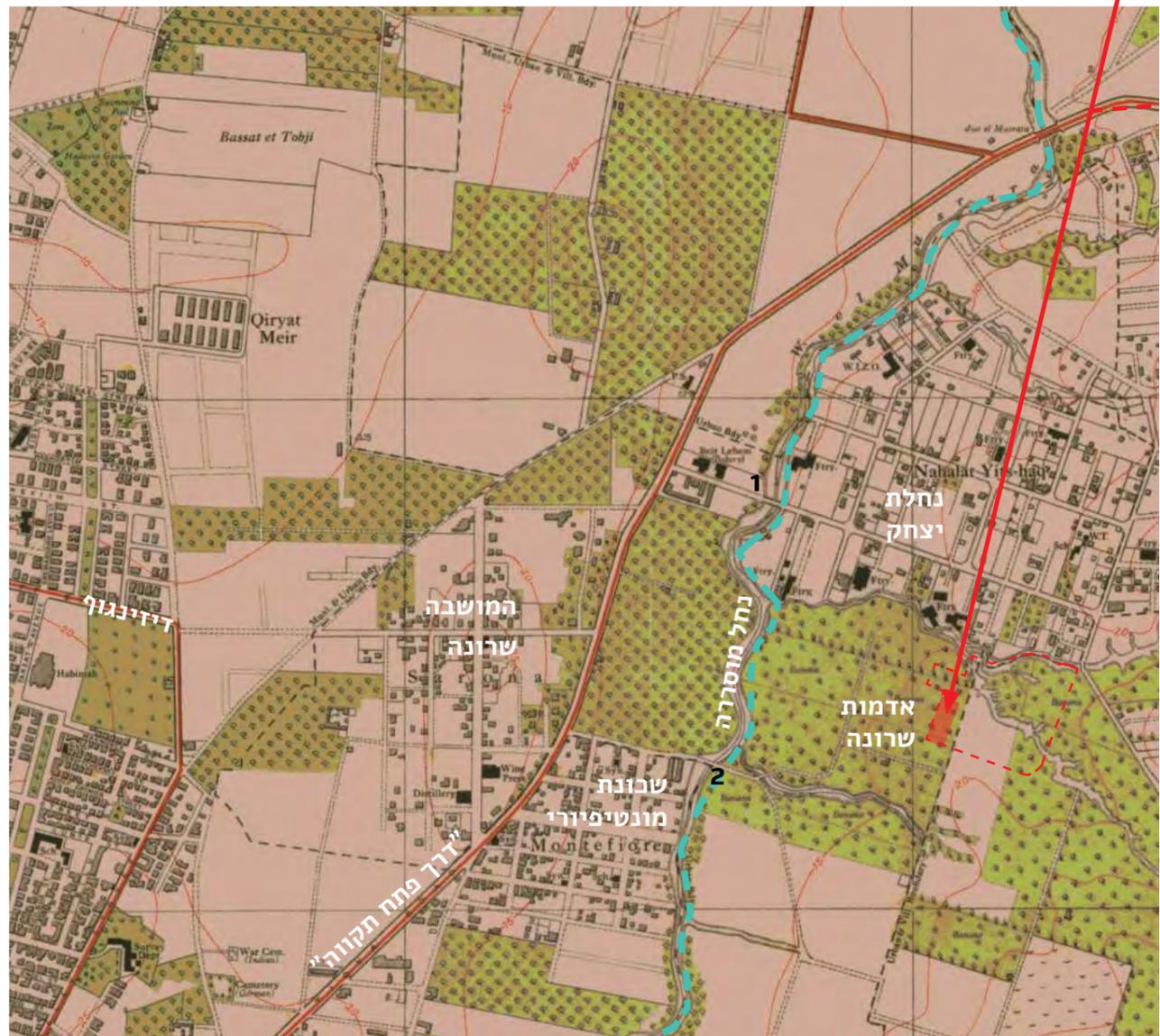
המושבה שרונה היתה מושבה טמפלרית שהוקמה בשנת 1871. במהלך מלחמת העולם ה-II הוסב שטח המושבה למחנה מעצר בריטי שנקרא מחנה 4, בו נכלאו תושבי המושבה, כנתינים של מדינת אויב. חלקם גורשו לאוסטרליה ולגרמניה במסגרת חילופי אזרחים. לאחר המלחמה הורשו הגרמנים הנותרים לחזור לבתייהם אך עם היוודע מימדי השואה מיהרו לעזוב בלחץ המחטרות היהודיות. עם עזיבת אחרוני הגרמנים, מוקדו פעולות המחטרות נגד הבסיס הבריטי בו רוכזו כוחות הצבא והמשטרה.

ב-16 בדצמבר 1947 פונה מחנה "שרונה" וחיילי ההגנה הניפו את דגל ישראל במחנה שהפך לבנתיים לסמל השלטון הבריטי ולמאבק המזוין בו. בחודשים הראשונים שימש המחנה כ"מחנה יהושע" בשליטת ההגנה ולאחר מכן כמושבה הזמני של ממשלת מדינת ישראל. החל משנת 1955 שימשו מבני המושבה חלק ממחנה המטה הכללי של צה"ל - הקריה.

מעברו המזרחי של נחל מוסררה נותרו שטחי החקלאות המיוממים של המושבה.

בשטחים אלו, שטחי הבנות של הטמפלרים משרונה, נבנה לימים מתחם תעש ובו המבנה, נשוא תיק תעוד זה.

מיקום מתחם תעש העתידי ומיקום המבנה המתועד

בתקריב המפה משנת 1944-5 על סביבת שרונה. ממזרח לנחל מוסררה, האדמות החקלאיות של המושבה שרונה הנושקות לשכונת נחלת יצחק מדרום, מופרדות על ידי ערוץ אכזב מקומי הזורם לנחל מוסררה, ואדי לוז. אדמות אלו מסומנות כאן כחלקות בננה. בשכונת נחלת יצחק ניתן לראות את ריבוי המבנים שנצבעו בשחור ששימשו מפעלים. בשנים אלו פעלו בשכונה כ-50 מפעלים שונים. הידועים שבהם: מחלבת "טרה" ומפעל "יצהר"

2.1 | התפתחות המרחב האורבני סביב המבנה

נחלת יצחק שנוסדה על ידי עולים מקובנה בשנת 1923 החלה כישוב חקלאי עם משקי עדר שכללו לולים ורפתות. עד מהירה התגבשה תעשיית החלב כענף מוביל המשרת את הצרכן שמעברו המערבי של נחל מוסררה, העיר המתפתחת תל אביב. השטחים הזולים והפנויים איפשרו הקמת מפעלים נוספים. בשנות השיא פעלו באזור כ-50 מפעלים רובם מפעלים קטנים כדוגמת מחלבות משפחתיות ומאפיות אך היו גם מפעלים גדולים כמו מחלבת "טרה" ובית החרושת לשמן "יצהר". זה האחרון הוקם בשנת 1934 במגרש שגבל במתחם תעש מצפון. המפעל, שפעל כ-70 שנה, העסיק מאות עובדים ובשנת 1997 נהרס לטובת הקמת "מגדלי תל אביב". מדרום לו התפתל ערוץ נחל אכזב שזרם לנחל איילון ושמו ואדי לוז. תושבי השכונה סבלו שנים ממחלת הקדחת שמקורן מהצפות ומשלוליות הבוץ שהיו בסביבת הנחל ופלגיו.

"מבט אל שכונת נחלת יצחק 1938", משמאל נראת חלקת בננות. | ללא ציון מקור, מתוך דף הפייסבוק "VTLV"

מפעל "יצהר" | ואדי לוז | נחל מוסררה

"מחלבת תנובה בדרך פתח תקווה 1953", מבט לכיוון דרום. בצילום: נחל מוסררה, גשר נחלת יצחק. ברקע משמאל נראת שכונת ביצרון שמדרום למתחם תעש | מקור: הצלמניה, מתוך דף הפייסבוק "VTLV"

המושבה שרונה, 1937. מבט מזרחה. מימין שכונת מונטיפיורי. ברקע נחל מוסררה ושטחי החקלאות | ללא ציון מקור, מתוך דף הפייסבוק "VTLV"

בית החרושת "יצהר", 1937, כיום מגדלי תל אביב | מתוך "נחלת יצחק בתמונות" בית החרושת המיתולוגי לשמן "יצהר", נחלת יצחק 1937

אורי פדן אדריכלים
UP ARCHITECTS

ARCHITECTURE | LOVE | CONSERVATION
www.uparchitects.design

שפע טל 12 תל אביב | מיקוד 6701329 | טל: 03.5229757 | פקס: 03.5243697

עמוד

11

עריכה

אדר' אורי פדן
אדר' ליאורה דרייפוס,
בשיתוף אדר' עדי סלע וינר

פרק

2.0 | תיעוד היסטורי

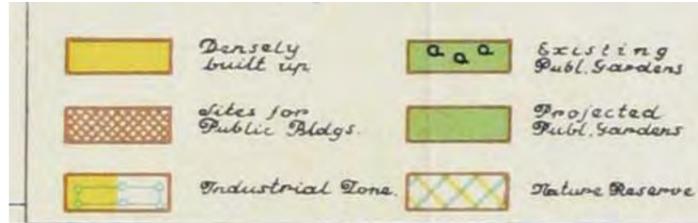
מבנה תעש

תל אביב

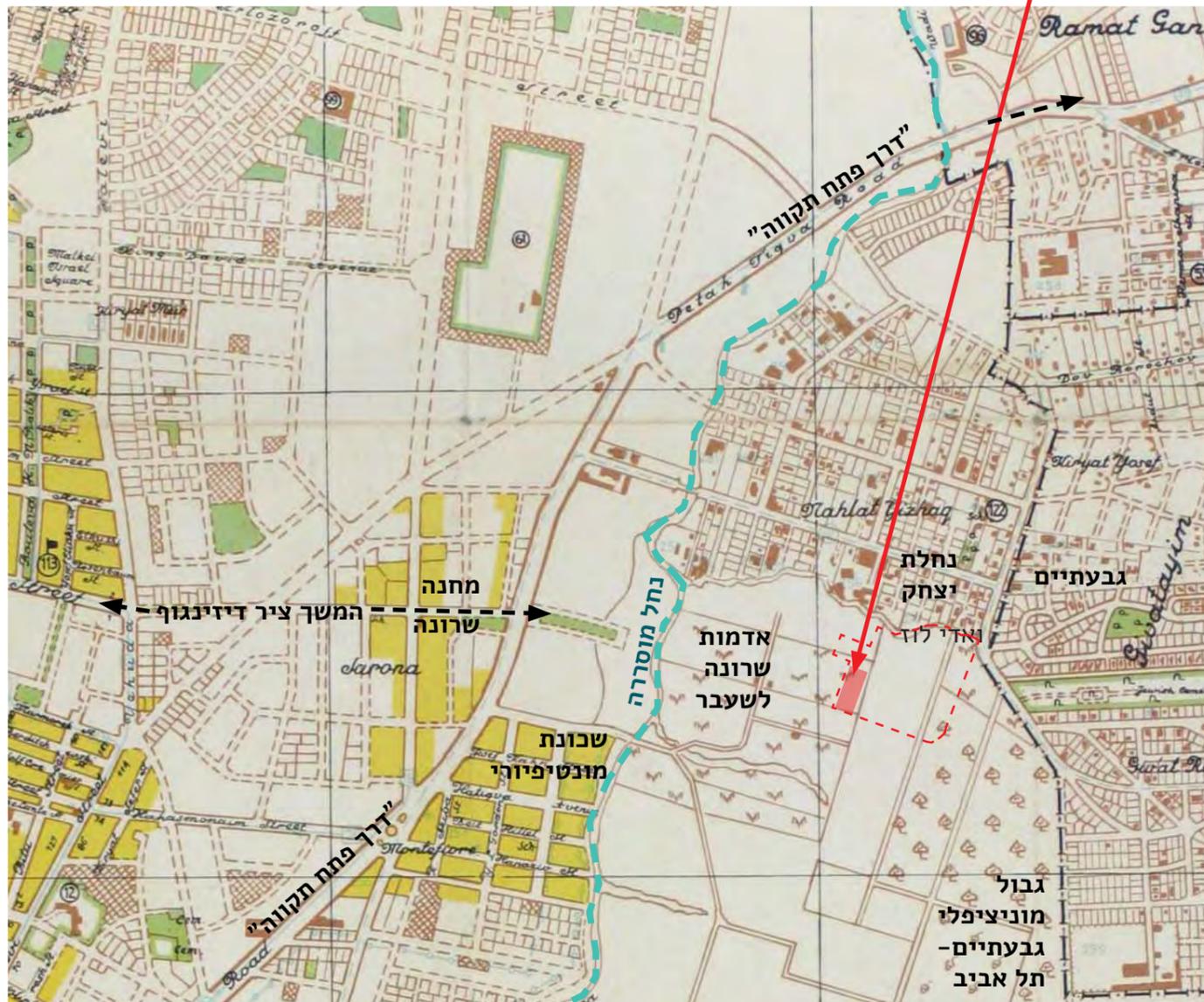
אוקטובר 2021

2.1 | התפתחות המרחב האורבני סביב המבנה

מיקום מתחם תעש העתידי ומיקום המבנה המתועד

במקביל להתמקמותם של צה"ל ומשרד הביטחון במבני המושבה שרונה, פעלה עיריית תל אביב לקבל שליטה על אדמותיה המבונות והחקלאיות. זאת מחשש כי השתלטות המדינה על השטח ייגרע מחלקה של העיר בנכסי הנדל"ן וייקשה על תכנון העיר*.

ב-20 בינואר 1948 רכשה עיריית תל אביב את קרקעות שרונה מנכסי הממונה המנדטורי על רכוש האויב, מקרקעין וכספים של תושבים או אזרחים של מדינות שהיו תחת השלטון הנאצי בעת פרוץ מלחמת העולם השנייה, אולם עד מהירה נדרשה, לאחר קום המדינה, לפצות את הטמפלרים על רכושם שהופקע. בעקבות זאת נחתם בשנת 1962 הסכם פיצויים ובשנת 1966 הושג הסכם בין הטמפלרים באוסטרליה ובגרמניה על חלוקתם. מאבק מרכזי נוסף של עיריית תל אביב מול שליטת צה"ל ומשרד הביטחון במרחב שהותירו שטחי שרונה, היה סביב עתידו של הציר מזרח-מערב, ציר שהיה צלע מצלב הרחובות הראשיים של המושבה וגם ציר המשך מרחוב דיזינגוף, ולימים נקרא רחוב קפלן.

שליטת העירייה בציר זה, נועדה לשמש את מגמת ההתרחבות הכללית של העיר מזרחה ועל הדרך, לחבר את השטחים החקלאיים הקרובים שהתפנו ממזרח לנחל מוסררה והיו זמינים כעתודות קרקעיות לפיתוח. מגמה זו התאפשרה מיד לאחר קום המדינה כשבנוסף לפינוי שרונה, הוסרו חסמי הכפרים הערביים ששלטו ממזרח: הכפר הגדול סלאמה ושני הכפרים הקטנים, ג'מוסין וסומייל.

מגמה זו טירפדה את כוונת משרד הביטחון והקריה להשתמש בציר כרחוב פנימי, מקומי, של הבסיס הצבאי. המשך הציר שקישר את לב תל אביב לגבעתיים ומזרחה היווה צורך מרכזי להתפתחותו של המרחב והתנועה הראשית בגוש דן. בתחילת שנות ה-60 נבנה גשר ביילי חדש מעל נחל איילון בציר "המשך דיזינגוף" שנקרא לימים דרך השלום. בשלב ראשון הגשר החדש רק הקל על התנועה הכבדה שחצתה את גשר נחלת יצחק, אולם משקס הגשר הישן בשטפונות של שנת 1979, קיבל הגשר החדש והציר שבדרך השלום את תפקידו כעורק ראשי, מגמה שרק הלכה והתעצמה לימים, החל מבניית נתיבי איילון בשנת 1982 ועד היום.

סביבת נחלת יצחק, שכללה מבני מגורים פשוטים, מפעלים ובית קברות שהוקם בינתיים, נחשבה כבר מראשית הקמתה, כחצר האחורית של תל אביב. רעש המפעלים, ההצפות והקשר לתל אביב היקשו על חיי תושבי השכונה. במקביל, ממזרח, התפתחו השכונות בורוכוב, קריית יוסף, שינקין וגבעת רמב"ם שהתאחדו ויסדו את גבעתיים בשנת 1942. קירבה זו לגבעתיים המתפתחת העלתה בשנות ה-50 את אפשרות צירוף נחלת יצחק אליה. אף כי סופחה לתל אביב בתחילת שנת 1946, חתמו בשנת 1956 90% מתושבי נחלת יצחק על עצומה בעד ניתוק מתל אביב והצטרפות לגבעתיים. בעקבות העצומה, נכנס לתוקפו צו המעביר את השכונה וסביבתה לתחום השיפוט של גבעתיים, לאחר שנתיים של הליך משפטי, פסל בג"ץ את הצו, בעקבות התנגדות מפעל "יצהר" ומיעוט מהתושבים והשכונה חזרה לתחום השיפוט של תל אביב.

תקריב מפה משנת 1947 על סביבת שרונה ונחל מוסררה. ניתן לראות את אדמות שרונה אשר בשנים אלו כבר היו ללא טיפול ובשליטת הבריטים, לפני הסבתם כעתודה לאיזור תעשייתי. בנוסף, ניתן להבחין במגמת התפשטות הבניה והמשך ציר דיזינגוף, לימים רחוב קפלן, לכיוון מזרח, שם התפנו שטחי החקלאות של המושבה שרונה.

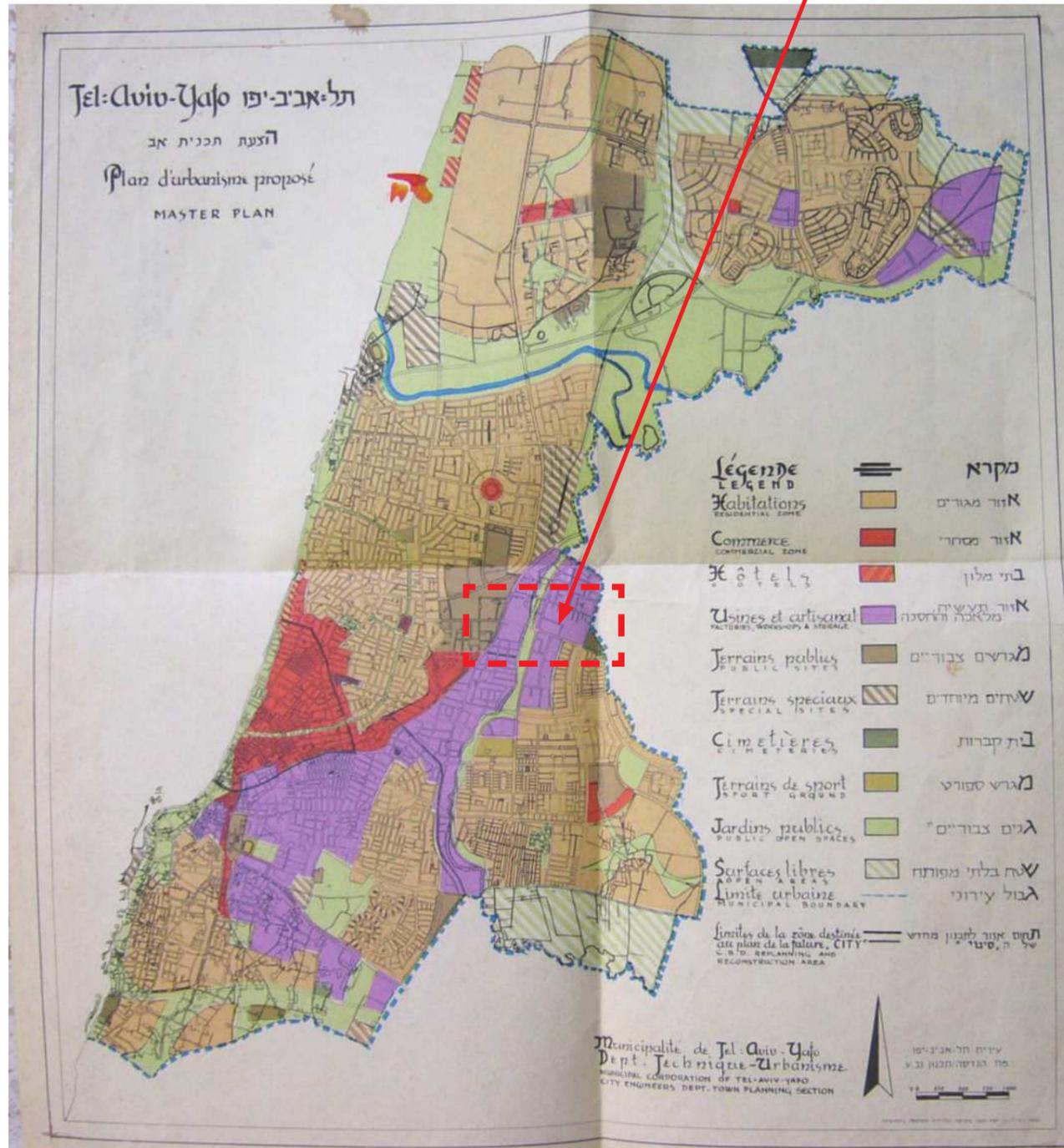
מפת תל אביב יפו וחולון משנת 1947. מקור: ארכיון עיריית תל אביב

* | הרחבה על מאבק זה - בספר "הקריה בשנות כינונה", שם, ע"מ 43-54

2.1 | התפתחות המרחב האורבני סביב המבנה

מיקום מתחם תעש העתידי, בסביבת מזרח נחל מוסררה שנצבעה סגול: "אזור תעשייה, מלאכה והחסנה"

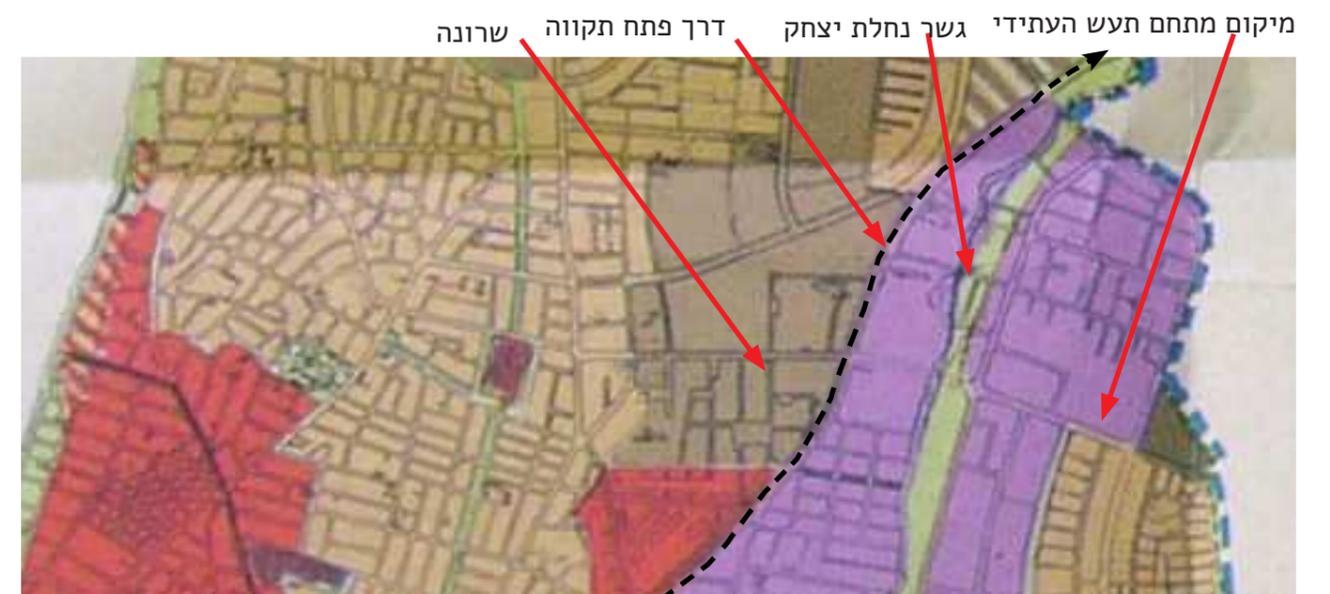
מפת תכנית האב שהכין אהרון הורביץ, משנת 1950.

בשנת 1948, כחודש לפני הקמת המדינה, התפרסם צו סיפוח להרחבת השטח המוניציפלי של העיר שכלל גם את שטחי הגדה המזרחית של נחל איילון. כשנתיים לאחר מכן, הכין אהרון הורביץ, מתכנן הערים הראשי של עיריית קליבלנד אוהיו, תכנית אב חדשה לתל אביב המורחבת. תכנית האב של הורביץ שיקפה חשיבה תכנונית אמריקאית שאומצה כרוח התקופה. התכנית הציגה מצד אחד את חיזוק מרכז העיר על-ידי בניה מאסיבית ומצד שני תכנון אזורי פריפריה המופרדים בצירי תנועה רחבים. כמו כן הוצג בתכנית רעיון הפרדת שימושים. באופן זה נצבעות אזורים נרחבים בעיר בייעוד אחד. אזורי התעסוקה והתעשייה מוקמו כטבעת רחבה מדרום לעיר וממזרח לה, כאשר הציר ההיסטורי של דרך יפו-שכם משמש כדופן בינם לבין לב העיר ואזורי המגורים. מעברו המזרחי של נחל איילון, סומנו שכונת נחלת יצחק, המפעלים שבה והשטחים החקלאיים שבדרומה, שטחי החקלאות של המושבה שרונה, כ"אזור תעשייה, מלאכה והחסנה". מפעל תעש מגן.

מתוך עתודות קרקע אלו, סמוך לקריה, הוקצעו עבור מפעלי התעשייה הצבאית שהיקף היצור בהם נסק באותן שנים ראשונות של המדינה, שני מתחמים: אחד מצפון לשכונת נחלת יצחק, ליד גשר שיפמן ומתחם שני בצמוד ומדרום לשכונה, בשטח נרחב של 44 דונם.

תקריב על סביבת מתחם תעש העתידי:

השטחים שממזרח לדרך יפו-שכם נצבעו סגול, כ-"אזור תעשייה, מלאכה והחסנה". כאשר מערבית לציר זה, הוגדרו איזורים בייעוד מגורים, מסחר וציבור. המושבה שרונה וסביבתה הוגדרה כ-"מגרשים ציבוריים"

תקריב על מפת תכנית האב, שנת 1950.

2.2 | רקע היסטורי, מפעלי תעש

המפעל השני: בית-החרושת לעיבוד עורות בו הוסתר "מכון א". שכונת מחלול בתל אביב, 1936

התעשייה הצבאית הישראלית – תעש – הוקמה בשנת 1933 כתעשיית נשק עצמאית של ההגנה. זרוע זו פעלה במחצית במקומות שונים ותחת הסוואה כשהמפעלים כונו בשמות סתר. מטעמי סודיות, המפעלים נפתחו ונסגרו ולעיתים אף הועברו ממקום למקום. המפעל הראשון הוקם ברחוב השומר בשכונת בורוכוב בגבעתיים בקרבה גיאוגרפית למיקום של מפעל תעש מגן. במפעל ששכן במבנה של מפעל המים יוצרו החלקים היצוקים של רימוני יד ורובים. בבית פרטי סמוך לו הושלמו החלקים והורכב כלי הנשק. בשנת 1936 עבר הייצור לחצר בית החרושת לעיבוד עורות של האחים לבקוביץ בשכונת מחלול בתל אביב, אזור כיכר אתרים כיום, ונודע בשמו "מכון א". במקביל, הוקם בקיבוץ נען בית יציקה לרימונים ולפצצות מרגמה. בשנת 1940 מנתה התעשייה הצבאית שבעה מכונים והעסיקה 50 עובדים קבועים. מרביתם היו חברי ההגנה שעבדו בתנאי מחתרת ובסודיות מוחלטת. בשנים אלה של עד קום המדינה, נוסף על רימונים ופצצות, פותח תת-המקלע "סטן" שהיה הנשק האישי של לוחמי הפלמ"ח. מפעל נוסף בהיקף גדול יותר היה מכון איילון, שייצר כדורי 9 מ"מ עבור ה"סטן" הוא הוקם והוסתר מתחת לגבעת הקיבוצים ליד רחובות.

בשנים אלה, כאשר העימות הצבאי העתידי היה ברור, גדל היקף העובדים במפעלים הצבאיים והגיע לכאלף עובדים. הייצור התרחב וכלל בין היתר רימוני יד, פצצות למרגמות שונות, מוקשים נגד רכב ומוקשים נגד אדם. חלק מהמוצרים היו העתקים של מוצרים זרים מתוצרת בריטית. חלק מהתחמושת סומנה באותיות USA שנועדו להטעות את הבריטים, אך משמעותם האמיתית היתה שונה והם ציינו את הביטוי בידיש: "אונזער שטיקל אָרְבֵּט" שמשמעותו חתיכת עבודה שלנו.

בשנת 1947 הובא מארה"ב קו יצור לתחמושת ונשק. ותעש אורגן בשלושה חלקים:

- מפעלים ליצור נשק – מפל"ן
- מפעלים לייצור תחמושת – מפל"ת
- מפעלים כימיים – מפכ"ם

ערב מלחמת העצמאות הואצה עבודת תעש. משלוש מאות עובדים בראשית המלחמה עלה מספרם לכאלף עובדים. עד הכרזת העצמאות יוצרו כעשרת אלפים תת מקלעים ותחמושת עבורם, נשק אנטי טנקי, מרגמות, פצצות מרגמה ופצצות אוויר למטוסים. למרות המגבלות והאמצעים הדלים הייתה תרומתה של תעש למלחמת העצמאות חיונית ביותר ולעיתים אף מכרעת.

המפעל השלישי: מכון איילון. 1945-1948 מתחת גבעת הקיבוצים יצרו כדורי 9 מ"מ

2.2 | רקע היסטורי, מפעלי תעש

סמל תעש ההיסטורי

יחד עם התרחבות מימדי היצור, הביאו שנות ה-80 את הכניסה לנושאי פיתוח מתקדמים. אופן היצור השתנה בהדרגה. מצידו המבוסס על מכניות עברו לאלקטרוניקה ולאוטומציה מודרנית, רובוטיקה ומניפולטורים שייצרו תחמושת. את מקומם של פועלי היצור הפשוטים ליד המכונות תפסו אט אט מהנדסים וטכנאים.

למגמה זו, ביטוי גם בפרוגרמה של המבנה הנסקר כאשר הקומות העליונות יועדו למשרדי ההנדסה והפיתוח.

תעש הייתה עד שנת 1990 יחידת סמך במשרד הביטחון אך במקביל פעלה כגוף עיסקי על פי מאזן של רווח והפסד. היא כללה 9 חטיבות ייצור וכל אחת הייתה עצמאית בקבלת החלטות ביצוע בנושאי ייצור. במקביל פעלו אגפי מטה שמתפקידם היה לשרת את כלל תעש. ראשי החטיבות היוו את הנהלת תעש. בתחילת שנות ה-90 החלה ירידה בכמות העובדים. המעבר לתעשייה עתירת ידע השליך על מחיר המוצרים ויכולתם להתמודד עם התחרות העולמית.

בנובמבר 1990 שונה מעמדה של תעש לחברה ממשלתית בע"מ, מאז היא נתונה במשבר מתמשך והפסדים. במקביל ארעו מספר תאונות במפעלי רמת השרון ונוף ים. בנוסף גברה המודעות על הזיהום הסביבתי מה שהביא ללחצים להעתקת המפעלים ולהרחיק אותם ממקומות ישוב מרכזיים.

בשנת 2003, הוכרזה תוכנית ייצוב וייעול: מכירת מפעלים וסגירתם; פיטורים ופרישה של מאות עובדים והפחתת שכר.

בנובמבר 2013 הופרטה תע"ש. כיום היא נקראת "תע"ש מערכות" והיא חלק מחברת אלביט.

הקמת המדינה סימנה עבור מפעלי תעש את סוף תקופת היצור המחתרתי והתחלתו של עידן חדש. מאחורי שינויים דרמטיים אלו עמד חיים סלבין מנהל תעש דאז, שנאבק מול גורמים אחרים בחברה על הרחבה משמעותית במגוון הנשק והיקף יצורו. לשם כך ביצע מסעות רכש על מנת לפתח ולייצר גירסאות מקומיות. במקביל, הוקמה באוקטובר 1949 "ועדת ראורגניזציה", שהמליצה לבן גוריון לרכז את מפעלי תעש תחת הנהלה אחת שתהיה כפופה למשרד הביטחון ועל ידי כך לתת יתר תוקף לצביון הממלכתי המאורגן של ענף תעשייתי רגיש זה.

מפעלי תעש התפרסו בהדרגה ברחבי המדינה. והורחבו הפיתוחים. תותח אוויר-אוויר ופגזים לתותח זה, פצצות נפל"ם ופצצות ששימשו את חיל האוויר.

מוצר הדגל שהעניק לתעשייה הצבאית מוניטין בינלאומי הוא תת מקלע עוזי. פיתוחו היווה פרי שיתוף הפעולה בין צה"ל לבין תעש שראה באספקת אמצעי לחימה מקוריים לצה"ל את עיקר יעודו. עד 1954 סיפק תעש לצה"ל את רובה ה"סטן" המיושן ומרובה החסרונות. הדגמים הראשונים של ה"עוזי" אשר עתיד היה במרוצת הזמן להיהפך לאחד המוצרים המבוקשים ביותר בשוקי הנשק בעולם, החלו את יצורם במפל"ן בשנת 1950, כשנה לאחר הקמת מתחם תעש בתל אביב. בשלב ראשון ייצרו סדרה נסיונית של 100 יחידות. לאחר ההצלחה הראשונה הודיע צהל כי הוא מזמין 10,000 יחידות. יתרונותיו הבולטים היו פירוק והרכבה מהירים, בזכות מספרם המועט של חלקיו, דיוק מירבי והיעדר מעצור.

הצלחת ה"עוזי" סימנה גם את מעבר תעש ליצור הנשק ליצוא. ראשונה שהזמינה את המוצר המבוקש הייתה בלגיה שקיבלה הרשאה ליצר אותו בעצמה. בעיקבותיה נמכר ה"עוזי" למדינות אחרות באירופה ובאסיה. היצוא שהביא לרווחים ניכרים החל להיות מקור תעסוקה קבוע לכרבע מהעובדים. ענף היצוא העמיד את תעש על רגליה ללא התלות בצה"ל. במקביל פותחו דגמי נשק עבור השוק האזרחי האקדח "יריחו" נבחר כאקדח לשימוש המשטרה.

באמצע שנות ה-50 פרץ משבר מדיני באזור שהצריך תקנות לשעת חרום והרחבתו של כח האדם בתעש. לשם כך גויסו אנשי מילואים לעבודה במפעלים, ניתן אישור להעסקה של קשישים ונשים, ניתנה הוראה לעבוד בשתי משמרות ואף, כפי שבוצע במתחם תעש תל אביב, שם עבדו בשלוש משמרות, סביב השעון וכולל בשבתות. מלחמת ששת הימים סימנה את שלב המעבר לקנה מידה גדול אף יותר. עד אז סיפקה צרפת תחמושת ארטילרית לצה"ל. בעקבות המלחמה, הוטל על ישראל אמברגו במאמץ לייצר פריטים ומוצרים חליפיים, חלקם חדשים, החל בתעש בייצור הנשק הכבד.

השנים שלאחר מכן, שנות ה-70 וה-80, היו שנות השיא, תעש הפכה לאחת החברות הגדולות בארץ במפעליה הפזורים ברחבי הארץ עבדו אלפי עובדים ושיא במצבת כוח האדם נרשם בפברואר 1985 עם 14,500 איש.

2.2 | רקע היסטורי, מפעל תעש "מגן"

הקמת מתחם תעש "מגן"

סימנים להתמקמות תעש בסביבת מזרח איילון ניתן למצוא כבר מתחילת שנות השלושים של המאה הקודמת. מכון המים שבשכונת בורוכוב היה מפעלה המחתרתי הראשון. לקראת תום ימי המנדט הבריטי ולקראת הקמת המדינה, לחץ חיים סלבין, שעמד אז בראש מערך המפעלים המחתרתיים החבויים של תעש, על דוד בן גוריון להקים מפעלים נוספים בקנה מידה גדול יותר. תהליך הקמתם התפתח סביב הציר של שכונת נחלת יצחק וסביבותיה. חלק ממפעלים אלה רוכזו מיד לאחר קום המדינה ו"יצאו מהארון" המחתרתי במתחם גדול, מפעל תעש "מגן".

שרשרת מפעלים אלה החלה במחסן שבמפעל סולל בונה הסמוך בגבעת רמב"ם, שנקרא S. מפעל נוסף, מפעל Q, הוקם בצפון נחלת יצחק, ברחוב ערבי נחל, פינת גיבורי ישראל, לימים, רחוב יגאל אלון. מפעל זה היה גדול יחסית והתפרס על 7 דונם ובו ייצרו תרמילי כדורים, פיקות וקליעים. במקביל הוקם ברחוב כצנלסון שבגבעתיים מפעל נוסף בשם "חמת" לציפוי והשחרת כלי נשק. מפעל זה הועבר בשלמותו למתחם מפל"ן החדש, שנה לאחר מכן, מספר חודשים לאחר קום המדינה.

וכך נכתב בספר "מגן ורומח, סיפורה של התעשייה הצבאית", עמ' 84:

"המפעל המרכזי לייצור נשק (מפל"ן) הוקם בסוף שנת 1948 על שטחו של פרדס גרמני נטוש. תחילתו במשרד טכני וביצור קנים ל"סטנים" ול"דרור" (מקלע אוטומטי שהיה הגירסא הישראלית לנשק האמריקאי "ג'ונסון") ובמרוצת הזמן ריכז מפעל זה את כל יצור הנשק בתעש על כל שלביו."

מתחם מפל"ן (מפעלים ליצור נשק) "מגן" הוקם בתל אביב מזרחית לנחל איילון, על האדמות החקלאיות של המושבה שרונה שהתפתחה. מימדי השטח שהוקצו עבורו, 44 דונם, מסמנים את המהפך התודעתי שעתידה תעש לחולל בשנים שיבואו.

בצילום האוויר בשנה הראשונה למתחם נראות סככות מלבניות גדולות. עם השנים והתמורות שהביאו, אוכלס השטח בעוד מבנים וסככות שונות. בתצאות מהשנים הבאות ניתן ללמוד כי חדר האוכל הוסף בשנים בהם הואצה העבודה, בשנים בהם עבדו מסביב לשעון, 800 איש בשלוש משמרות.

כ-20 שנה פעל מתחם תעש "מגן" לפני שהוקם המבנה המתועד בתיק זה.

על פי תקופת תכנונו והקמתו של המבנה החדש, בין השנים 1971-1967, ניתן לשער כי הרקע להקמה היה שלב התפתחותה של תעש בעקבות מלחמת ששת הימים והאמברגו הצרפתי על הנשק, מה שעודד והביא להרחבה משמעותית בהיקפי היצור. עד שנבנה, פעל בשטחו העתידי מפעל קטן בשם "דודן" בע"מ. המפעל התמחה בייצור מיכלי איכסון, מיכלי לחץ לאיכסון גז, ציוד לבתי חרושת וכדומה, וקיבל את האישור להקמתו בנובמבר 1949 במקביל לאישור הקמתו של מתחם תעש.

מתחם תעש מתפתח. טרם נבנה המבנה הנסקר

2.2 | רקע היסטורי, מפעל תעש "מגן"

מתחם מפעל "מגן" פעל בין השנים 1949-1996 עקב הסיווג הגבוה, המידע לוקט מעדויות עובדים בשיחות טלפוניות ומאתר: "ישראל הנגלת לעין".

יהושע הולנדר החל לעבוד בתעש מפל"ן בתחילת 1967. הוא השתלב בתפ"י (תכנון ופיקוח על הייצור) בעבודות שטח וקידום ייצור. התקדם בתפקידיו ושירת כמנהל תפ"י בסקטור, כולל שילוב בהנהלת המפעלים-לייצור-נשק. פרש מתעש בסוף 1992. יהושע עסק בסקטור מפל"ן, על כלל מפעליו ומוצריו, לצה"ל, לביטחוניים וליצוא. במסגרת תפקידו ניהל את מערך ההזמנות, הייצור והאספקה של מפעלי הסקטור, כולל הבטחת חומרי-גלם ונלווים לייצור המתוכנן. כמו כן קידם את השימוש במחשוב ברמות הניהול השונות.

וכך מתאר יהושע הולנדר שעבד במחלקת תכנון ופיקוח על הייצור (תפ"י):
 "במתחם מפל"ן ת"א היו כל התהליכים ליצור נשק: פיתוח, תכנון, עבוד-שבבי, כבישה, יצקה, נגריה, טיפולים-טרמיים, ציפויים וצביעה, וגמור בירי בטיחותי ותפעולי, עד לאספקה ללקוחות. במרכז המתחם בניין משרדים עם משרדי תפ"י."

המחלקות:

- 01 = מנהלה,
- 02 = הנה"ח,
- 03 = תפ"י, (תכנון ופיקוח על הייצור)
- 04 = רכש ואספקה,
- 05 = פיתוח/תעש-חוץ,
- 06 = יציקה-מדויקת/ תמחור-מוקדם,
- 07 = המשרד-הטכני,
- 08 = תכנון מבנים ומתקנים,
- 09 = ייעול ופרמיות,
- 12 = חריטות,
- 13 = קנים,
- 14 = בחינת-נק"ל,
- 15 = כרסום, 16 = כבישה, 17 = עיבוד-שבבי,
- 18 = נגריה/ הרכבת-נק"ל, 19 = מסגריה, 20 = הרכבת-נשקים וניסויים, 21 = טיפולים-טרמיים, 22 = ציפויים, 23 = מעבדת-נק"ל,
- 24 = עבוד-שבבי-פרויקטים, 25 = גלגלי-שיניים, 26 = חריטות,
- 27 = עיבוד-שבבי, 28 = אחזקה מכנית, 29 = בחינה-חץ,
- 30 = פיתוח/ בחינת-דגמים, 31 = בחינת-מכשירים,
- 32 = בחינה-מרכזית-תוצרת, 33 = ייצור-דגמים לפרויקטים,
- 34 = בחינת חלקים, 35 = הנדסת-פרויקטים/הרכבת-מכלולים,
- 40 = אלקטרוניקה, 41 = אחזקת-חשמל, 42 = צביעה, 43 = משק,
- 44 = מטבח וחדר-אכל, 45 = מחסן-חומרים, צבעים ושמיים,
- 46 = מחסן-מתכות וניסור, 47 = מחסן-תוצרת ומשלוחים,
- 48 = מחסן-מכשירים, 61 = ייצור-מכשירים,
- 62 = ייצור-כלי-חיתוך, 63 = ייצור-מבלטים.

"במתחם מפל"ן ת"א היו כל התהליכים ליצור נשק: פיתוח, תכנון, עבוד-שבבי, כבישה, יצקה, טיפולים-טרמיים, ציפויים וצביעה, וגמור בירי בטיחותי ותפעולי, עד לאספקה ללקוחות. ימי השיא, לפני הקמת "מפעלי-בת", עבדו במתחם ת"א כ- 1500 איש, חלקם במשמרות. בתקופת התעסוקה המרבית של תעש, עבדו בכל מפעלי-מפל"ן כ- 2500 איש, מתוך כ- 15000 איש (כולל כ- 500 "עשות-אשקלון") בכל תעש. המתחם נהרס לאחר שפונה בשנת 1996. בחורף גדלה בו צמחיית-פרא כבוסתן." כתב יהושע הולנדר | מתוך אתר "ישראל הנגלת לעין"

2.2 | רקע היסטורי, מפעל תעש "מגן"

עדויות עובדי המתחם

הווי עובדים

יהושע הולנדר על עבודתו:

"בתחילת שנת 1967 השתלב יהושע בתעש-מפל"ן לעבודה במחלקת תפ"י (תכנון ופיקוח על הייצור). בתחילה עסק בארגון ייצור ואספקה של חלקי-חילוף לנשק-קל, לתותחים ולרכב-קרבי עבור הצבא. במקביל החל להיות איש-קשר עם חיל-החימוש בהיבטים טכניים ולוגיסטיקה. בין היתר ניהל יהושע ייצור של רכיבי ביטחון מיוחדים. לאחר זמן לא רב מונה למנהל צוות בתפ"י תחת ניהול משה טרקנוב-טרסי. באמצע שנת 1967, בעקבות מלחמת ששת-הימים, הוטל על ישראל אמברגו מוחלט על-ידי צרפת, ספקית הנשק העיקרי של ישראל דאז. במאמץ לייצר פריטים ומוצרים חליפיים, חלקם חדשים, החל בתעש ייצור מואץ ומוגדל במגוון ובכמויות. עם הגידול בהיקפים ובפעילויות, מונה יהושע בשנת 1970 לסגן של יהודה מלר שכיהן באותה תקופה כמנהל תפ"י סקטור מפל"ן (מפעלים לייצור נשק). יהושע ריכז גם את נושא יע"ן (יחידת עיבוד נתונים), והיה שותף ליציאת מחלקת-ייצור למפעלי-משנה בהדר-יוסף, רמת-השרון וקריית-שמונה. ההתרחבות אפשרה גדילה במגוון המוצרים כגון נשק-קל צבאי ואזרחי, נשק-כבד, נשק-אווירי, מערכות-ממונעות וממוגנות, מערכות-שיגור, ומוצרים/עבודות לגורמי ביטחון שונים. בשנת 1980 פרש יהודה מלר לגמלאות ויהושע מונה למנהל מחלקת תפ"י סקטור מפל"ן, על כלל מפעליו ומוצריהם, לצה"ל, לביטחוניים וליצוא. בתפקידו החדש צורף כחבר הנהלת סקטור מפל"ן, תחת ניהולו של צבי ירום. במסגרת תפקידו ניהל את מערך ההזמנות, הייצור והאספקה של מפעלי הסקטור, כולל הבטחת חומרי-גלם ונלווים לייצור המתוכנן. כמו כן קידם את השימוש במחשוב ברמות הניהול השונות. בתחילת שנות ה-90 חלה ירידה בהיקף הייצור ונערכו במפל"ן שינויים ארגוניים, כולל פיזור סמכויות מהסקטור למפעלים. בעקבות השינויים השונים, החליט יהושע בסוף שנת 1992 לפרוש מתעש, לאחר 26 שנות עבודה מעניינות ומאתגרות. לאורך שנות פעילותו בתעש היה שותף לעשייה חשובה וחדשנית, והשתתף בשמחות שונות בסקטור ובצוות העובדים שבניהולו, כמו גם במקרים של צער."

כתב יהושע הולנדר | מתוך אתר "ישראל הנגלת לעין"

שיחה טלפונית עם משה ממיסטלוב, מחלקת פיתוח נשק

משה ממיסטלוב עבד במתחם במחלקת פיתוח ושדרוג נשק בין השנים 1980-1995, ועד כשנה לפני הפינוי הכללי של המפעל ב-1996.

בשיחה הטלפונית, פירט זכרונותיו והמידע על המפעל:

מפעל "מגן" היה חלק ממפעלי מפל"ן: מפעלים לייצור נשק קל וכבד. (בשונה ממפל"ת: מפעל לייצור תחמושת) סקטור מפעלי מפל"ן כלל 2550 איש. למפעל "מגן" בתל אביב היה חלק נכבד מסקטור זה. הכניסה הראשית לכל המתחם, נשארה באותו המיקום, על דרך השלום מזרחית למבנה, דרך 2 השערים הקיימים גם היום.

מפעל "מגן" כלל את כל המבנים הרבים שהיו במתחם ה-40 דונם.

המבנים היו מסוגים שונים. סככות והאנגרים ברובם קומה אחת, אבל היו גם מבני 2 קומות ואפילו מבנה אחד עם 3 קומות.

תחום המתחם כלל גם שטח מגרש עבור מטווח.

אחד המבנים כלל חדר אוכל ל-400 איש ושם נערכו ארועים שונים.

-למה 400? כי עבדו במשמרות. 3 משמרות של 400 איש ב"א.

שנות שיא הפעילות היו שנות ה-80. בהם עבדו במפעל 1600-1800 איש.

באותם השנים, עבדו בכל הסקטורים של מפעלי תעש כ-16,000 איש (!)

לדבריו, פינוי המפעל נועד לשחרר קרקעות יקרות של נדלן. ("עברו 24 שנים ועוד לא קרה עם זה כלום")

משה לא מאמין שהייתה סיבה מיוחדת למיקום המבנה ליד בסיס הקרייה,

הוא גם לא זוכר קשרים מיוחדים בשל קירבה גאוגרפית זו.

שהרי היו מפעלים גם בירושלים, בצפון ובמקומות אחרים ברחבי הארץ.

המבנה (=המבנה הנסקר) על ארבעת קומותיו, היה הכי גבוה במתחם. תפקודו העיקרי היה הרכבת נשק קל:

עוזי, גליל, מקלעים, אקדחים.

בקומות עליונות (של האגף הקידמי) היו משרדי הנדסה והנהלה.

לדברי משה גם המבנים האחרים במתחם כללו משרדים.

לדעתו יש מרתפים במבנה (מהסיוור -נמצא רק מקלט לא גדול בחלקו האחורי של המבנה הקידמי).

לא זכורים לו פרטי פנים מיוחדים במבנה.

סיכום ראיון טלפונית עם משה ממיסטלוב, 2021-3-16.

אורי פדן אדריכלים
UP ARCHITECTS

ARCHITECTURE | LOVE | CONSERVATION
www.uparchitects.design

| שפע טל 12 תל אביב | מיקוד 6701329 | טל: 03.5229757 | פקס: 03.5243697

עמוד

18

עריכה

אדר' אורי פדן
אדר' ליאורה דרייפוס,
בשיתוף אדר' עדי סלע וינר

פרק

2.0 | תיעוד היסטורי

מבנה תעש

תל אביב

אוקטובר 2021

